

Eski Türkçe “Yala”, Çağdaş Türkçe “Yalan” Sözcükleri Üzerine

Serkan ŞEN*

Özet

Eski Türkçedeki *yala* “iftira, itham, söylenti, töhmet altında bırakma” ile Çağdaş Türkiye Türkçesindeki *yalan* “doğru olmayan, gerçek dışı” sözcüklerinin semantik yakınlıkları, ortak bir köke dayandıklarını düşündürmektedir. Nitekim araştırmacılar *yala* sözcüğünü ve eski biçimi *yalgan* olan *yalan*’ı izah ederken yaygın bir benimseyişle onları saymaca tabanlara bağlamışlardır. Sözcüklerin mevcut anlamlarından yola çıkılarak, türedikleri düşünülen tabanlara varsayımlar üzerinden mana verilmesi baskın bir eğilimdir. Soyut anlamlar taşıyan *yala* ve *yalgan* ~ *yalan* sözcüklerinin somuttan soyuta doğru sergilemeleri gereken anlam dönüşümleri üzerinde yeterince durulduğu söylenemez. *Yala* “iftira” ve *yalgan* ~ *yalan* arasında kurulacak ilişkinin önündeki bir başka sorun ise *Divânu Lugâti t-Türk*’te tanıklanan *yala*- “suçlamak, iftira etmek” fiilidir. Zira aynı kavram alanından doğan *yala* “iftira” sözcüğünü ve *yala*- fiilini ortak kökene indirgemek Eski Türkçenin ek yapısı uyarınca güçlükler barındırmaktadır. Makalede öncelikle *yala* ve *yalgan* ~ *yalan*’ın Türkçenin gelişme ve yayılma alanlarındaki görünüşleri ortaya konularak araştırmacıların türeme süreçleri hakkındaki görüşleri aktarılacaktır. Ardından sınıflandırılan görüşlere dair eleştiri ve itirazlar dile getirilecektir. Her iki sözcüğün kişiler arası iletişimde konuşmanın tesirini artırmak üzere sözün vurgusunu, tonlamasını, ezgisini ve seriliğini artırmak için damak ile dudakların yalanması eylemiyle olan ilişki tartışılacaktır. Bu tartışmaya istikamet vermek üzere Türkçenin dil bilgisi imkânlarından yararlanılacaktır. Konu, sözcüklerin dayandıkları

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serkansen@omu.edu.tr, ROR ID <https://ror.org/028k5qw24>, <https://orcid.org/0009-0004-5986-0483>.

çekirdek kökü kapsayacak biçimde ele alınıp etimolojik değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: etimoloji, yalan, yala, Eski Türkçe

On the Words “Yala” in Old Turkish and “Yalan” in Modern Turkish

Abstract

The semantic similarities of the words *yala* “to slander, accusation, rumor, incrimination” in old Turkish and *yalan* “untrue, unreal” in modern Turkish suggest that they are based on a common origin. In fact, researchers, while explaining the words, have largely based the words on nominal etymological origins. Actually, it is a common tendency to give meaning to the bases from which words are thought to be derived, based on their existing meanings, through assumptions. It cannot be said that sufficient attention has been paid to the meaning transition processes from concrete to abstract, which the words with abstract meaning must exhibit. Another obstacle to the semantic relationship to be established between *yala* and *yalgan*~*yalan* is the verb *yala*- “to blame” witnessed in *Divanu Lugati’l-Türk*. Because although these words belong to the same conceptual field, considering the morphology of old Turkish, it is difficult to connect them to the same origin. In this article, firstly, the forms of *yala* “to slander” and *yalgan*~*yalan* in the development and spread areas of Turkish will be revealed. Then, the opinions of the researchers regarding the derivation processes of these words will be conveyed and criticisms and objections will be mentioned. In order to increase the effect of speech in communication and to direct the emphasis, intonation, melody and speed of the word, it will be discussed whether both words are associated with lip and palate licking actions. Grammar of the Turkish will be used as guide in order to give direction to this discussion. The subject will cover the root of the words and etymological evaluations will be made.

Keywords: etymology, *yalan*, *yala*, Old Turkish

Eski Türkçede “iftira, itham, söylenti, töhmet altında bırakma” gibi anlamlar taşıyan *yala* sözünün (Clouston, 1972, s. 918; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 944; Wilkens, 2021, s. 856) gerçek dışılığa işaret eden içeriği, Çağdaş Türkçedeki *yalan* sözüyle örtüşür. Sözcüklerin anlamlarındaki bu yakınlık, Türkçenin gelişim çizgisi içinde eş değer kullanımları beraberinde getirmiştir. Harezmi Türkçesi metinlerinden *Mukaddimetü’l-Edeb*’de art arda geçen *çattı aning üze yalgannı* “onun hakkında yalan uydurdu” ile *yalaydı anga* “ona iftira etti” örneklerinde (Yüce, 1993, s. 62) *yalgan çat-* “yalan uydurmak” ve *yala* “iftira” isminden türetilen (*yala*+(y)ı-) > *yalayı-* “iftira etmek” (Yüce, 1993, s. 201) ifadeleri yakın anlamlarda karşımıza çıkar. Benzer bir durum

Arapça ibarelerin farklı Türk lehçelerindeki karşılıklarına yer veren Harezmi sahası satır altı *Kur'an* tercümelerinden Meşhed [293] başlıklı nüshada kayıt altına alınmıştır. Eserin Türkçe tercümesinde geçen *bühtan* “kara çalma, iftira” sözcüğünün dönemin söz varlığındaki diğer denklemleri olan *yala* ve *yalgan* ifadeleri peş peşe sıralanmıştır (Şimşek, 2019, s. 274, s. 615). Aynı yaklaşım, Çağdaş Türk lehçelerinden Başkurt Türkçesinde “iftira” için *yala* ve *yalğan*’ın birlikte kullanımında da gözlenir (Ercilasun vd., 1991, s. 370). Türkçenin yayılma alanlarında tespit edilen ses ve anlam benzerlikleri, bu sözcüklerin ortak kökene dayanabilecekleri ihtimalini akla getirir. Ancak etimoloji, salt çağrışımları esas alan bir uğraş olmayıp dilin işleyişiyle yol alırken toplumların dünya görüşleriyle yol bulan bir yaklaşım gerektirir. Bu doğrultuda öncelikle sözcüklerin gelişim süreçlerini izlemek, oluşumlarına dair bakış açılarını bilmek gerekir.

Yala

İlk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan *yala* “iftira” sözü (Clouston, 1972, s. 918-919; Nadelyaev vd., 1969, s. 227; Wilkens, 2021, s. 856), Karahanlı çağında da varlığını sürdürerek *Divânu Lugâti't Türk*'te (DLT) (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 944) ve *Kur'an* tercümelerinden TİEM 73 numaralı nüshada tanıklanmıştır (Kök, 2004, s. 56, 67, 652). Eski Türkçede *kurug yala* “boş iftira -asılsız iftira-”, *yala açıl-* “iftira açılmak -iftira ortaya çıkmak-”, *yala kel-* ~ *yala yangku kel-* “iftira gelmek -iftiraya maruz kalmak-”, *yala kod-* “iftira koymak -iftira atmak-”, *yala ur-* ~ *yala yangku ur-* “iftira koymak -iftira atmak-” gibi deyimler yanında (Şen, 2017, s. 150, 198) *yala yangku* ikilemesinde de görülür (Karaman, 2022, s. 383; Wilkens, 2021, s. 856). *Eski Uygurca Altun Yaruk*'un yedinci kitabında Çince *zāi* “felaket, kötülük” sözüne karşılık kullanılan *yala* “iftira”, Çince metni Uygur Türkçesine aktarmadaki özgünlüğü göstermesi bakımından dikkate değerdir (Çetin, 2012, s. 194).

Harezmi Türkçesinde varlığını sürdüren sözcük, yukarıda değinildiği üzere *Mukaddimetü'l Edeb*'de (Yüce, 1993, s. 61, 201) ve Harezmi Türkçesi *Kur'an* tercümelerinden Meşhed [293] başlıklı nüshada görülmüştür (Şimşek, 2019, s. 274, s. 615). Kıpçak sahası metinlerinden *Codex Cumanicus*'ta söz başı *y > c* değişimine maruz kalmadan geçen *yala* “iftira” (Toparlı vd., 2003, s. 307), Çağatay dönemi eserlerinde tanıklanamamıştır. Orta Türkçenin doğu sahasında gözlemlenen sözcüğe (Boeschoten, 2022, s. 389) Eski Türkçe sonrası Batı Türkçesinde rastlanılmaz. Bu durum onun Oğuz grubu lehçelerine ait olmadığını düşündürmektedir.

Çağdaş Türk Lehçelerinde “iftira” karşılığında Bşk. T. *yala* (Özşahin, 2017, s. 687), Kzk. T. *jala* (Koç vd., 2003, s. 155), Kır. T. *cala* (Yudahin, 1998, s.

165), Tat. T. *yala* (Öner, 2009, s. 326) şekilleriyle karşılaşılan sözcük (Ercilasun vd., 1991, s. 370-371); YUyg. T.’nde *yala çaplamak* “iftira etmek (Necip, 1995, s. 455), Kum. T.’nde *yala yapmak* “iftira atmak” (Bammatova, 1969, s. 389) deyimlerinde geçerken Tuv. T.’nde *yala* “kabahat, suç; ceza” gibi bir görünüm kazanmıştır (Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 117; Koçoğlu Gündoğdu 2012, s.1138). Eski Türkçe söz başı y sesinin Tuv.T’nde ç’ye dönüşmesi kurallının *yala* üzerinde gözlenememesi, sözcüğün bazı kaynaklarda *arkaik* olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (Harrison ve Anderson, 2002, s.217). Ancak söz başında beklenen y > ç değişiminin Tuvacada gerçekleşmemesi, *yala*’nın bu lehçede Moğolcadan yeniden ödünçlenmesiyle açıklanmalıdır. Ayrıca Hak. T.’ndeki (çala+hay) > *çalahay* “yağcı, dalkavuk”, (çala+haylan-) > *çalahaylan-* “dalkavukluk, yaltaklık etmek” (Arıkoğlu, 2005, s. 75), Alt. T.’ndeki (cala+kay) > *calakay* “dalkavuk, yalancı” (Naskali Gürsoy ve Duranlı, 1999, s. 50) türevlerini de Eski Türkçedeki *yala* ile ilişkilendirmek mümkündür. *Yala* “yanlış, hata, suç, cinayet, ağır suç; kötü davranış, kabahat; tazminat, bedel, ceza, para cezası” gibi anlamlarla Moğolcada da görülmektedir (Les-sing, 2003, s. 680). Sözcük *yalá* “suç, suçlama, hayvan hırsızına verilen ceza” şeklinde Rusça; *gyalázni* “suçlamak, iftira etmek”, *gyalázat* “kötü söylemek, sövmek, suçlamak” şekillerinde ise Macarca metinlerde tanıklanır (Karaağaç, 2008, s. 900). Bu doğrultuda sözcük “kanunsuz, yasal olmayan yollarla yapılan hayvan kaçakçılığına verilen ceza, suç, suçluluk” gibi kullanımlarıyla Rusçanın etimolojik sözlüğünde Türkçeden alıntı olarak kaydedilmiştir (Fas-mer, 1987, s.554).

Yaklaşımlar

Yala, Eski Türkçe sonrası Oğuz sahasında görülmediğinden Türkiye Türkçesi tabanlı etimolojik sözlüklere konu edilmemiştir.

M. Räsänen’in *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen* [Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme] başlıklı sözlüğünde *yala*’nın “şüpheli, iftira” karşılığıyla tarihî ve çağdaş lehçelerdeki varlığına işaret edilerek Moğolcaya geçtiği kaydedilse de oluşumuna ilişkin bir görüş paylaşılmamıştır (Räsänen, 1969, s. 181).

G. Clauson (1972, s. 913) tarafından hazırlanan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* [On Üçüncü Yüzyıldan Önceki Türkçenin Etimolojik Sözlüğü] adlı eserde, “şüpheli, suçlamak, yanlış suçlama” gibi iftira ile ilgili manalar verilen *yala*’ya köken açıklaması yapılmamış, tanıklandığı tarihî ve çağdaş lehçeler belirtilmiştir. Clauson (1972, s. 919), *yala* isminin, DLT’de tek örnek (hapaks) olarak tanıklanan ve “iftira etmek” karşılığında bulunan *yala-* fiili ile eş sesliliğine işaret etse de bu fiilin oluşumuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Şinasi Tekin (2001, s. 69), “Yazı Yazmak Nereden Geliyor?” başlıklı makalesinde “yanlış bir şey yapmak” manasını verdiği saymaca bir **ya-* köküne değinir. Ona göre *yala*, bu kökten *-l-* ekiyle türediğini varsaydığı **yal-* tabanına getirilen *-a* fiilden isim yapma ekiyle genişlemiştir. Şinasi Tekin’in yaklaşımının temelinde, *yala* “iftira” ile *yalgan* ~ *yalan* arasında kurduğu semantik ilgi yatmaktadır.

András Róna-Tas ve Árpád Berta (2011, s. 363)’nın birlikte hazırladıkları Macarcadaki Eski Batı Türkçesine ait sözcükleri içeren *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part 1.* başlıklı çalışmada, *gyaláz* [d’âlāz] “suistimal etmek, iftira atmak” sözcüğü açıklanırken DLT’deki *yala-* “asılsız yere suçlamak” fiiline gönderme yapılır. Saymaca bir **yal* “yalan” isminden *+a-* ekiyle türediği belirtilen *yala-* fiili ile *yala* “(asılsız) şüphe” ismi arasında ekleşme yönünden açık ilgi görülmesi de bu sözcüklerin aynı kaynaktan gelme olasılıkları vurgulanır.

Çağdaş Türk lehçelerinin etimolojik sözlüklerinde “iftira” karşılığındaki *yala*’ya dair bir açıklama, tarafımızdan tespit edilememiştir.

Sınıflandırma

Yala “iftira” ve *yalgan* ~ *yalan* arasındaki semantik ilgi, etimolojik değerlendirmelerde çoğunlukla saymaca olarak nitelendirilmiş, bunların ortak köke dayandıkları savı sık sık gündeme getirilmiştir. Bununla beraber sözcüklerin türeme süreçlerine dair yaklaşımlar farklılık arz edebilmektedir.

Şinasi Tekin *yala*’yı, “yalan söylemek” anlamını verdiği saymaca bir **ya-* kökünden gelen yine saymaca olarak nitelendirdiği **yal-* fiiline dayandırır.

András Róna-Tas ve Árpád Berta ise saymaca bir **yal* “yalan” isim tabanına gönderme yaparlar.

Değerlendirme

Şinasi Tekin’in **yal-* fiilini saymaca bir **ya-* “yalan söylemek” köküne dayandırmasına Talat Tekin itiraz eder. Şinasi Tekin’in kökteş saydığı *yalgan* “yalan”, *yangıl-* “günah işlemek” ve bundan türemiş *yangluk* “günah” ile *yanglış* “yanlış” kelimelerinin Eski Türkçedeki *yaz-* “hata etmek” ile ilgili olmadığını dile getirir. Zira Eski Türkçede “hata etmek” anlamındaki *yaz-* uzun ünlülü iken sıralanan Eski Türkçe kelimelerin Türkmencedeki şekilleri olan *yalan*, *yangıl-* ve bundan türeyen *yanglış* kelimeleri kısa *a* iledir (Tekin, 1997, s. 71-72). Eski Türkçedeki birincil uzun ünlüler penceresinden bakıldığında, “hata etmek” anlamındaki *yaz-* fiilinde saklanan **ya:-* ile **yal-* ve *yala*’da saklanan **ya-* iki farklı fiil olmalıdır. Dolayısıyla Şinasi Tekin’in öngördüğü **ya-* “yalan söylemek”, *yaz-* “hata etmek” fiilini açıklayabilecekken *yala* sözünü açıklamada seslik açıdan tereddütler barındırır. Ayrıca, etimolojik ince-

lemelerde sözcüklerin anlamlarında meydana gelen somuttan soyuta gelişim dikkate alınmalıdır. **ya-*’ı ya da ondan türediği var sayılan **yal-*’ı doğrudan “iftira” gibi soyut bir düzlemde takdim eden açıklamalarda bu ilke göz ardı edilmiştir.

Róna-Tas ve Berta’ya göre sözcüğün temelini oluşturan saymaca **yal* ismini “yalan” manasında konumlandırılacak veri, Eski Türkçede bulunmamaktadır. Ayrıca **yal* tabanından türediğini öne sürdükleri (*yal+a*) > *yala* “iftira” sözünü kurgulayabilmek için gereken *+a* isimden isim yapma eki, Eski Türkçede son derece dar bir kullanım alanına sahiptir.

Yalan

Sözcük ilk defa “doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz” karşılığında Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *yalgan* biçiminde tanıklanmıştır (Clauson, 1972, s. 926; Nadelyaev vd., 1969, s. 228; Wilkens, 2021, s. 856). Doğu Türkçesinin tarihî gelişim çizgisinde Karahanlı (Ünlü, 2012a, s. 1130), Harezmi (Ünlü, 2012b, s. 656) ve Çağatay (Ünlü, 2013, s. 1224) sahalarında *yalgan* seslendirilişleriyle varlığını sürdürürken Batı Türkçesinde ek başındaki /g/ sesinin düşmesiyle Eski Oğuz ve Osmanlı çağlarında *yalan* (Türk Dil Kurumu, 1996, s. 4227) şeklinde karşımıza çıkmıştır (Clauson, 1972, s. 926). Çağdaş Türk lehçelerinden TT *yalan*, Azb. T. *yalan*, Bşk. T. *yalgan*, Kaz. T. *jalgan*, Kır. T. *calgan*, Özb.T. *yalgan*, Tat. T. *yalgan*, Trkm. T. *yalan*, YUyg. T. *yalgan* biçimlerinde varlığını sürdürmüştür (Ercilasun vd., 1991, s. 958-959); lehçelerin seslik özellikleri uyarınca büründüğü görünümle yaygınlık kazanmıştır. Sözcüğün ya da türevlerinin Farsça, Rusça, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Makedonca ve Yunanca sözlüklerde Türkçeden alıntı kaydıyla geçtiği belirtilmektedir (Karaağaç, 2008, s. 900).

Yaklaşımlar

A. Vámbéry tarafından hazırlanan Türk dilinin karşılaştırmalı ilk etimolojik sözlüğü durumundaki *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen* başlıklı çalışmada, *yalkan* ~ *yalgan* > *yalan* sözü *yalank* ~ *yalang* > *yalın* “yalın, çıplak” sözcüğüyle ilişkilendirmiştir. Bu yaklaşımın arkasında, *yalın* olanın etrafındaki somut boşluk ile *yalan*’ın içeriğindeki soyut boşluk arasında kurulan ilgi yatmaktadır (Vámbéry, 1878, s. 115-116).

C. Brockelmann, İslami çevrede Doğu Türkçesiyle yazılmış erken dönem metinlerin dil bilgisini ele aldığı *Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatursprachen Mittelasiens* adlı çalışmasında *yalgan*’a değinir. Eski Türkçede *yalgan* biçiminde görülen sözcüğün dayandığı tabanı çözümlemese de fiilden sıfat yapan *-gan* ekiyle türetildiğini kaydeder (Brockelmann, 1954, s.105).

M. Räsänen, KTat. T.'nde *yalga-*, Kaz. T.'nde *jalga-*, Yak. T.'nde *salga-* biçimlerinde geçen “bağlamak, eklemek” manasındaki fiil ile *yalgan ~ yalan* arasında bağ kurar. “Bağlamak, eklemek” karşılığındaki bu fiilleri Eski Türkçe-deki *yalga-* “yalamak” sözüyle ilişkilendirir ve Fincedeki *sitoa* “bağlamak” ile Fincenin diyalektlerinde görülen *side-le* “yalan söylemek” türevleri arasındaki semantik ilginin Türkçede de olabileceğini aktarır (Räsänen, 1969, s. 183).

G. Clauson (1972, s. 926), Eski Türkçede *yalgan*'la semantik yönden ilişkilendirilebilecek *yala* “iftira” ve *yala-* “iftira atmak” dışında bir veri bulunmadığını belirtmiş, sözcüğü saymaca bir **yal-* fiiline dayandırmıştır. Clauson (1972, s. 918), *yalgan ~ yalan* ile ilişkilendirildiği **yal-* maddesinde herhangi bir açıklamada bulunmazken **yal-*'tan türediğini düşündüğü *yalt*, *yalım*, *yalma*, *yalıng*, *yalın-* sözcüklerine gönderme yapmıştır. *yalt* “yalçın, sert”, (Clauson, 1972, s. 922), *yalım* “sarp, yalçın” (Clauson, 1972, s. 928), *yalma* “kalın kaftan, zırh” (Clauson, 1972, s. 929), *yalıng* “yalın, çıplak” (Clauson, 1972, s. 929), *yalın-* “soyunmak” (Clauson, 1972, s. 931) sözcüklerini dayandırdığı **yal-* fiilini ise zikredilen madde başlarında da izah etmemiştir.

G. Doerfer'in *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* başlıklı çalışmasının 1975 yılında yayımlanan dördüncü cildinde, *yalgançı* maddesi vesilesiyle *yalgan ~ yalan*'a değinilse de sözcüğe dair etimolojik bir değerlendirmeye gidilmemiştir (Doerfer, 1975, s. 310-311).

Türkçenin köken bilimi alanında Sovyet filolojisinin en önemli ürünü olan ve Türkoloji çevrelerinde Sevortyan sözlüğü olarak tanınan *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov'un* dördüncü cildinde *yalgan ~ yalan* sözcüğü ele alınmıştır. Sevortyan'ın ölümünden sonra sözlüğün yayımını üstlenen E. V. Levitskaya'nın aktarımına göre Sevortyan *yalgan*'ı, izah edilemeyen bir fiil tabanından *-gan* ekiyle genişlemiş türevler arasında görmektedir. Kelimeye ilişkin Clauson, Räsänen ve Brockelmann gibi araştırmacıların yaklaşımlarını aktardıktan sonra, Clauson'un görüşlerini akla yatkın bulduğunu belirtir (Levitskaya, 1989, s. 92).

Şinasi Tekin, yukarıda zikredilen “Yazı Yazmak Nereden Geliyor?” adlı makalesinde Eski Türkçede görülen (**ya-z-*) > *yaz-* “hata etmek” fiilinin iş-tikaklarından olmak üzere (**ya-l+a-*) > *yala-* “itham etmek”, (**ya-l-a*) > *yala* “itham etme”, (**ya-ng-ku*) > *yangku* “dedi-kodu, iftira”, (**ya-ng-ıl-*) > *yangıl-* “günah işlemek, yanılmak”, (**ya-ng-ıl-uk*) > *yangluk* “günah” sözcükleriyle birlikte *yalgan* sözünü de ele alır. Buna göre sözcük “yanlış bir şey yapmak” anlamındaki saymaca bir **ya-* fiilinden *-l-* ekiyle türetilmiş saymaca **yal-* tabanı esas alınarak **yal-gan* veya **yal-ıg+a-n* biçiminde oluşturulmuştur (Tekin, 2001, s. 68-69).

Sevan Nişanyan, ilk kez 2002 yılında yayımlanan *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*’nde, Eski Türkçede “iftira etmek” anlamındaki *yala-* fiilini “dil uzatma” içeriğinden bahisle saymaca **yalıg* “dil?” tabanı ile ilişkilendirerek (yal(1)g+a-) > *yalga-* > *yala-* “yalamak” şeklinde izah etmiş; aynı tabandan *yalgan* > *yalan* sözünün doğduğunu belirtmiştir (Nişanyan, 2009, s. 668).

Tuncer Gülensoy *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı çalışmasında, “yanlış bir şey yapmak” karşılığını verdiği saymaca bir **ya-* köküne fiilden fiil yapan *-l-* ve fiilden isim yapan *-gan* ekleri getirilerek türetilen *yalgan* sözünün *yalan*’a dönüştüğünü belirtir. Ardından başka bir ihtimal olarak Şinasi Tekin’e gönderme yaparak **yal-ıg+a-n* türetimini gündeme getirir (Gülensoy, 2007, s. 1041).

András Róna-Tas ve Árpád Berta (2011, s. 363), saymaca bir **yal* “yalan” ismine getirilen *+a-* ekiyle türediğini öne sürdükleri *yala-* “asılsız yere suçlamak” fiili ve *yalan* arasında ilgi kurarlar. Buna göre *yala-* “iftira etmek” tabanına *-gan* fiilden isim yapma eki getirilerek türetilen *yalagan*’ın söz ortası *a* sesi düşmüş, böylelikle *yalan* ismi ortaya çıkmıştır.

Andreas Tietze *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* ve Marek Stachowski *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache* adlı çalışmalarında Clauson’un görüşünü benimseyerek *yalan*’ı, manası kestirilemeyen saymaca bir **yal-* fiiline dayandırmışlardır (Stachowski, 2019, s. 349; Tietze, 2021, s. 337).

Sınıflandırma

Vámbéry, *yalan*’ın *yalıng*’dan dönüştüğünü ileri sürer.

Räsänen, Çağdaş lehçelerdeki verilerden hareketle “bağlamak, eklemek” manası verdiği *yalga-* fiiline gönderme yapar.

András Róna-Tas ve Árpád Berta “yalan” karşılığı verdikleri saymaca bir **yal* ismine gönderme yaparlar.

Nişanyan, saymaca bir **yalıg* “dil?” tabanına dayandırdığı (yal(1)g+a-) > *yalga-* > *yala-* sözünü, “dil uzatma, iftira etme” içeriğinden bahisle *yalan*’ın türetimine esas kabul etmiştir.

András Róna-Tas ve Árpád Berta, *yala-* “asılsız yere suçlamak” fiilinden yola çıkmışlardır. Saymaca bir **yal* “yalan” isminden *+a-* ekiyle türediği belirtilen *yala-* “iftira etmek” tabanına *-gan* eki getirilerek türetilen *yalagan*’ın söz ortası *a* sesi düşmüş, böylelikle *yalan* ismi ortaya çıkmıştır.

Brockelmann, Clauson, Levitskaya, Ş. Tekin, Gülensoy, Tietze ve Stachowski *yalgan* ~ *yalan* sözünü, “aldatmak” karşılığını verdikleri saymaca bir

**yal-* tabanına dayandırırken Şinasi Tekin bu tabanı saymaca bir **ya-* “yalan söylemek” köküne dek götürmüştür.

Değerlendirme

Sınıflandırılan bu görüşler hakkında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Vámbery'nin kurduğu *yalıng* “yalın” > *yalan* ilgisi Türkçenin seslik gelişimi açısından mümkün değildir. Zira sözcük, Eski Türkçede *yalgan* biçiminde olup söz ortasındaki /g/ sesi çok sonra yalnızca Oğuz sahasında düşmüştür. Üstelik Eski Türkçede hem *yalıng* hem de *yalgan* birlikte görülebilmektedir (Clauson, 1972, s. 926, 929). Ayrıca son ses *yalgan* ~ *yalan*'da genizsil olmayıp normal *n* sesidir.

Räsänen'in gündeme getirdiği “bağlamak” anlamındaki *yalga-* fiili ile *yalgan* ~ *yalan* arasındaki ilişki Türkçenin söz varlığındaki anlam çeşitlenmesine dönemseldir. Zira Eski Türkçede sıklıkla tanıklanabilen ve tarihî lehçelerin hiçbirinde “bağlamak” manasında geçmeyen *yalgan* ~ *yalan*'ı, çağdaş lehçelere has anlam barındıran *yalga-* ile ilişkilendirmek sakıncalıdır. Ayrıca sözcüğün türemesine dair izahlarda öncelikle başvurulması gereken, başka dillerin değil Türkçenin dil içi dünya görüşü olmalıdır.

Nişanyan'ın işaret ettiği **yalıg* “dil?” tabanına gönderme yapabileceğimiz bir bulguya Türkçenin gelişme ve yayılma alanlarında rastlanmamaktadır. Üstelik dilin yalama işlevine bağladığı **yalıg*(?) “dil” sözcüğünü dayandırdığı *yala-*, Eski Türkçede *yalga-* “yalamak” biçiminde olup (Clauson, 1972, s. 926) o dönemde **yalıg*'ı türetebilecek seslik yapı taşımamaktadır.

András Róna-Tas ve Árpád Berta'nın *yalgan* ~ *yalan*'ı getirdikleri saymaca **yal* ismini, “yalan” manasında konumlandırarak bir veri -yukarıda da değinildiği üzere- Eski Türkçede bulunmamaktadır. Türkçenin erken dönem metinlerinde *yal* ismi “at yelesi” anlamındadır (Clauson, 1972, s. 916). Ayrıca (**yal*+*a-gan*) > *yalgan* dönüşümünde söz içindeki *a* sesinin düşmesi için bir neden bulunmamaktadır.

Haddizatında *-gan* ekinin sıfat nitelikli sözcükler türetmesinden yola çıkarak Eski Türkçedeki *yalgan* “yalan” sözünü saymaca bir **yal-* fiiline dayandırıp bütünden (*yalgan*'dan) bahisle parçaya (**yal-*'a) anlam vermek ilk bakışta cazip görünmektedir. Nitekim pek çok araştırmacının yaklaşımı bu yödedir. Ancak bu tutumun dayanakları, varsayım üzerine kurgulanmaktan öteye geçemeyip ispata muhtaçtırlar. Üstelik *yala* “iftira” ile *yalgan* ~ *yalan* arasındaki ilişkiye dâhil etmemiz gereken Eski Türkçedeki *yala-* “iftira atmak, suçlamak” (Clauson, 1972, s. 919) fiilini **yal-* tabanı üzerinden açıklamak

mümkün değildir. Zira Eski Türkçede *-A-* şeklinde bir fiilden fiil yapım eki bulunmamaktadır.

yala çerçevesinde değinildiği üzere, Şinasi Tekin’in (**ya-l-gan*) > *yalgan* ~ *yalan*’ı açıklarken başvurduğu saymaca **yal-* fiilini yine saymaca bir **ya-* “yalan söylemek” köküne bağlaması, Eski Türkçedeki birincil uzun ünlüler açısından sorunludur. Talat Tekin’in işaret ettiği gibi “hata etmek” anlamındaki *yaz-* fiilinde saklanan **ya:-* ile **yal-* ve *yalgan*’da saklanan **ya-* iki farklı fiil olmalıdır (Tekin, 1997, s. 71-72).

Etimolojik yaklaşımlarda, sözcüklerin anlamlarındaki somuttan soyuta dönüşüm dikkate alınmalıdır. **ya-*’ı ya da ondan türediği düşünülen **yal-*’ı doğrudan “yalan söylemek” gibi soyut bir yapıda yorumlayan açıklamalar, bu ilkeyi göz ardı etmektedir.

Öneri

Sıralanan gerekçeler uyarınca *yala* ve *yalgan* sözlerine dair somut verilere dayalı yeni bir yaklaşım ortaya konulabilir. Bu doğrultuda elimizdeki en önemli veri, her iki sözcüğün de oluşumuna ışık tutabilecek *yalgantur-* ~ *yalgandur-* fiilidir. Clauson fiilin, *yalga-* “yalamak” sözcüğünün ettirgen çatısı olması gerektiğini ifade ederken Eski Türkçedeki “pohpohlamak, yaltaklık etmek” anlamına dikkat çeker. Fiil ile *yalgan* “yalan” arasında kurulacak ilişkinin cazip hale geldiğini, bu durumun Karahanlı çağında kazandığı “yalanlamak” anlamına yansıdığını belirtir (Clauson, 1972, s. 927). İlk defa Eski Uygur Türkçesinde “iltifat etmek, gönlünü okşamak, kandırmak; (gerçek niyetini) göstermemek; yalattmak” gibi anlamlarla karşımıza çıkan *yalgantur-* ~ *yalgandur-*’a (Wilkens, 2021, s. 857) DLT’de “yalanlamak” manası verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 394). Bu anlam, hiç şüphesiz eserde karşılık geldiği Arapça *kezzebe* fiiliyle ilgilidir. Fiilin Arap dilindeki ilk anlamı “yalanlamak, tekzip etmek” iken ikinci anlamının “çok yalan söyledi” (Kanar, 2012, s. 1398) oluşu manidardır. Harezmi sahası metinlerinde de “yalanlamak” anlamını sürdüren *yalgantur-* (Boeschoten, 2022, s. 390; Ünlü, 2012b, s. 656), daha sonraki tarihî lehçelerde tanıklanamaz. Bu durumun nedeni ilerleyen dönemlerde fiilin yerini *yalganla-* (Toparlı vd., 2003, s. 308) ~ *yalanla-*’ın (Türk Dil Kurumu, 1996, s. 4228- 4229) alması olabilir.

Gelinen noktada, *yalgantur-* fiilinin ilk kez görüldüğü Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “yala(t)mak” ve “kandırmak” manaları arasında semantik bir ilişkinin yakalanıp yakalanamayacağı önemli bir sorudur. Soruya olumlu yanıt verildiğinde, köken ortaklığından hareketle *yalgan* ve *yala* sözcüklerini de açıklamak mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda *yalgantur-*’ın kullanım

alanını yansıtan Eski Uygurca *Daşakarmapathāvadānamālā* metnindeki şu alıntılar önemlidir¹:

*mening [kō]ng[ü]l[ümdeki] kü[sü]şüm eymençsiz köngülün sanga sözle-
dim s(e)n yme amtı köngülünün idmiş k(e)rgek edgü erenler kuñç[uy]laring
yalganturu sözlemiş savın [yér]mez[le]r küsüşlerin kantururlar m(e)n kuñ-
çuylar törüsün küzedmetin ka[rnımtaki] savımın tükel sanga sözledim* (Elmalı, 2016, s. 94-95; Wilkens, 2016, s. 340). “Benim gönlümdeki arzumu çekince-
siz gönülle sana söyledim. Şimdi sen de gönlünü zorlamalısın. İyi erkekler,
hanımların (onların) akıllarını çelmek için söyledikleri sözleri ayıplamazlar.
Arzularını yerine getirirler. Ben hanımlara has edebi gözetmeden içimdeki
geçen sözleri eksiksiz sana söyledim.” (Elmalı, 2016, s. 239; Wilkens, 2016,
s. 341).

ne atlıg er ol kuñçuylarning yalganturu sözlemiş savın taplamadın yerdeçi
(Elmalı, 2016, s. 96; Wilkens, 2016, s. 344) “Hanımların (erkekleri) ayartmak
için söyledikleri sözlerini uygun görmeden ayıplayan adam kimdir?” (Elmalı,
2016, s. 240; Wilkens, 2016, s. 345).

*kuñçuylarning ésiz yavız [sakin]çin uzun turkaru begi br(a)hmadatē [éli-
gke] yalganturur erdi birök özingē [kılmağ]u teg ne negü iş işlegeli ugrasar
[ol ugu]rda bo muntag tül tüşeyük m(e)n tēp [sözleyür] erdi* (Elmalı, 2016,
s. 100; Wilkens, 2016, s. 356). “Hanımlara has kötü düşünceyle sürekli beyi
Brahmadatē hükümdarı kandırır idi. Üzerine vazife olmayan işleri yapmaya
kalktığı zaman ‘Ben buna dair rüya gördüm’ diye konuşur idi” (Elmalı, 2016,
s. 240; Wilkens, 2016, s. 357).

*bir tişi bars amranmakl(ı)g er[igin] barığın tüü törlüg yalganturup élig
begke utru yoriyu k(e)lti* (Elmalı, 2016, s. 106-108; Wilkens, 2016 s. 408).
“Bir dişi pars, işveli tavırlarla türlü türlü yaltaklanmalarla hükümdara doğru
yürüyerek geldi” (Elmalı, 2016, s. 243; Wilkens, 2016, s. 409).

*bodi[s(a)t(a)v] uguşlug tavışgan katıg köngülün isig özin titgeli katıg kı-
nıg köngül örit[di] yumşak savın yalganturu olarka inçe t[ép] tēdi* (Wilkens,
2016, s. 714). “Bodisatva asıllı tavşan çekincesiz gönülle canını feda etmek
için kararlı bir niyet besledi. Yumuşak sözlerle kandırmak üzere onlara (arka-
daşlarına) şöyle dedi” (Wilkens, 2016, s. 715).

savı çın kër[tü] mü tēp yalganturu sözleyür[ler] (Elmalı, 2016, s. 222;
Wilkens, 2016, s. 622). “‘Sözü doğru mudur?’ deyip akıl çelerek konuşurlar”
(Elmalı, 2016, s. 283; Wilkens, 2016, s. 623).

¹ Alıntıların transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı zikredilen metin yayımlarına dayalı olarak karşılaştırmalı yaklaşım ile tarafımızdan yapılmıştır.

Aktarılan bağlamlarda iki husus dikkati çeker. Birincisi, *yalgantur-*’ın *sözle-* “söylemek” fiilinin zarfı olarak seslenme ve konuşma tarzını yansıtmasıdır. İkincisi ise “aklını çelmek, kandırmak” anlamıyla bağlama dâhil edilmesidir. Bu iki husustan hareketle üçüncü bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Yukarıda yer verilen dişi parsın hükümdarla kurduğu iletişimde *yalgantur-*’ın karşıladığı “ayartma” eylemi, söz boyutunda bir iletişim olamayacağına göre sese yüklenen çekicilikle gerçekleşmiştir. Sözün vurgusunu, tonlamasını, ezgisini ve seriliğini sağlamak üzere damak ile dudakların yalanması, biyolojik bir ihtiyaç olmasının yanı sıra kişiler arası iletişimde konuşmanın tesirini de artırmaktadır. Nitekim *Kutadgu Bilig*’de Ögdülmiş, hükümdarın Odgurmış’a duyduğu muhabbeti abartılı bir biçimde aktarırken *seni sözleyi şük kurıtmaz tilig* (Arat, 1991, s. 349) “Hükümdar daima senden bahseder, bir an bile seni dilinden düşürmez (Arat, 2003, s. 254) dizesinde durmaksızın bir şeyi anlatmak *tilin kurıtma-* “dilini kurutmamak” ifadesiyle deyimleştirilmiştir (Şen, 2017, s. 183). Aynı doğrultuda DLT’de fitne zamanı az konuşmayı tavsiye eden *bulgak üküş bolsa kaçan bilging yiter / yangşak telim sayrap anı(n) tamgak katar* “Halk arasında fitne çoğalırsa aklın şaşar; düzelemez. Hezeyan şeklinde konuşma artarsa ağzın kurummasından damak sertleşir” beytinde (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 204) konuşmanın azlığı *tamgak katar* “damak katılaştır” şeklinde ifade edilmiştir. *yalgantur-* “yalanmak”, ses yolunu rahatlatıp konuşmayı kolaylaştırarak sözün çoğaltılıp abartılmasına, dolayısıyla gerçeğin dışına çıkılmasına zemin hazırlamaktadır. Kâşgarlı Mahmud’un *kabart-* “kabartmak” fiilinin sözle ilişkisini *ol sözüg kabarttı* “O sözü abarttı” bağlamıyla tanımlaması bu vaziyetin sonucudur (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 525). Aynı vaziyet, eserde fasih konuşan kimse için yapılan *anınğ erni yakışmas* “Onun dudakları birbirine yaklaşmaz; süratinden ve konuşmaya devam etmesinden dolayı” tasvirinde de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 380) kendini gösterir. Zira dudaklar kapalı olduğunda yalanma eylemi gerçekleşemeyeceğinden, konuşmanın biyolojik nedenlerle sekteye uğraması kaçınılmazdır.

Sıralanan veriler, Türklerin söz üzerinden muhabbetinin aklını çelme tutumu ile sözün vurgusunu, tonlamasını, ezgisini ve hızını tesis eden “yala(n) ma” hareketi arasında kavramsal bir ilgi kurduklarını düşündürmektedir. Aynı mantık Eski Türkçede, temelde “yalamak” anlamı taşıyan *yalga-* fiilinin (Clayton, 1972, s. 926-927) Harezmi dönemi metinlerinden *Kıtaşü’l-Enbiyâ*’da “kandırmak, yalan söylemek” (Ata, 1997b, s. 699) karşılığındaki kullanımında açıkça kendini gösterir. Eserde Hz. Yusuf’un kötü niyetli kardeşlerinin onu gezintiye çıkarmak için babalarını ikna etmeleri *yalgan til birle ataların yalgap* (Ata, 1997a, s. 95) “Yalan söz ile babalarını kandırıp” şeklinde anlatılır. *yalga-* “yalamak” fiilini seslik açıdan *yala-*’a dönüştüren Batı Türkçesinde de benzer bir durum söz konusudur. Eski Oğuz Türkçesiyle kaleme alınmış ilk

Kur'an tercümelerinden Bursa nüshasında *yala-*'tan türetilmiş (*yala-n-dur-*) > *yalandur-* fiili, “yalan söylemek, uydurmak” manasında tanıklanır (Küçük, 2001, s. 765).

Gelinen noktada, Eski Türkçedeki *yalgan* “yalan” sözünün, *yalga-* “yalamak” fiil tabanına fiilden isim yapan *-n* ekinin getirilmesi suretiyle “kandırıcı söz” anlam ekseninde ortaya çıktığı görülmektedir. Durumun izlerini Çağdaş Türkçede de sürmek mümkündür. Örneğin Alt. T.’nde *cala-* “yalamak” sözünün isim-fiil eki almış şekli olan *calaş*, “yalanma” yanında “yaltaklık” için de kullanılır. Bu lehçede, Eski Türkçede *yalgantur-* ile karşılanan “ayartmak” eylemi *calgançı-* “kuyruk sallamak” fiilinde semantik devamlılığını sürdürmektedir (Naskali Gürsoy ve Duranlı, 1999, s. 50). Hak. T.’nde *çalga-* “yalamak” fiilinden doğan *çalagaaçı* “dalkavuk” (Arıkoğlu, 2005, s. 76), Kır. T.’nde *calgama* “düzme, sahte” (Yudahin, 1998, s. 168), Kaz. T.’nde *jalga-* “(3) konuşmayı sürdürme” (Koç vd., 2003, s. 156), Bşk. T.’nde (*yala-n-*) > *yalun-* “rica etmek, yalvarmak” (Özşahin, 2017, s. 689), Trkm. T.’nde (*yala-n-*) > *yalın-* “dalkavukluk etmek, pohpohlamak” (Tekin vd., 1995, s. 673) türevleri Eski Türkçedeki *yalga-* “yalamak” ile ilişkilendirilebilir. TT ağızlarındaki (*yala-n-dır-*) > *yalandırmak* “aldatmak, kandırmak” (Türk Dil Kurumu, 1993, s. 4139) sözcüğü de aynı mantığı yansıtan bir başka çarpıcı örnektir. TT’nde halk ağzında kullanılan (*yala-p+ı-k*) > *yalabık* sözcüğünün “alevlerin oynayarak parıldaması, parlama, parıltı” yanında taşıdığı “iki yüzlü, kaypak” manası da (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 2114) ortaya çıkan tabloda dikkate değerdir.

Eski Türkçedeki *yalgan* “yalan” ile *yalga-* “yalamak” sözcüklerinin biçim ve anlam ilişkisini böylelikle ortaya koyduktan sonra, aynı bakış açısıyla *yala* sözcüğüne yönelebiliriz. Bunun için öncelikle şu husus gözden kaçırılmamalıdır: *yalgan* “yalan” ve *yala* “iftira”, gerçeklikten koparılmış söz demektir. Türkçenin dil içi dünya görüşüne göre, sözün gerçeklikten uzaklaştırılması *-yalgan* çerçevesinde değinildiği üzere- vurgusuna, tonuna, ezgisine ve hızına yön vermek için damakların ve dudakların yalanmasından geçer. Dolayısıyla *yalgan*’ı üreten mantıkla *yala*’yı üreten mantık aynı olmalıdır. O takdirde *yalgan* ve *yala*’yı “yalamak” anlam ekseninde buluşturacak ortak bir türetme zemini aranmalıdır. Kanaatimizce bu zemini oluşturan unsur, Eski Uygur çağından itibaren temelde “yanmak” anlamındayken (Clauson, 1972, s. 918; Wilkens, 2021, s. 956; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 944) DLT’deki *kün yüzüg yaldı* “güneş yüzü yaladı ve onu kararttı” örneğinde “yalamak” manasıyla karşımıza çıkan *yal-* fiilidir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 377). *Türkçe Sözlük*’te *yala-* filine “dilini sürüp geçmek” yanında verilen “sıyırarak, dokunarak geçmek” karşılığı “Bir güneş parçası binanın yüzünü yalayarak açık kapılardan içeri giriyor” örneği bağlamında sunulur (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 2114). Bu sunum, yakıcılıkla yalamak arasında kurulan ilginin günü-

müzde de sürdüğünü göstermesi açısından dikkate değerdir. Ateşin dokunduğu yüzeyi aşındırması, sıyırmak “Hızla sürtünerek veya dokunarak geçen bir şey geçtiği yüzeyden küçük bir parça koparmak, soymak veya o yüzeyin üzerini hafifçe çizmek, yırtmak” (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 1762) mahiyetine bürünüp akabinde sözcüğün “yalamak” anlamını kazanmasına yol açmıştır. Aynı yaklaşım KTat. T.’nde *yala-*’ın “yalamak, dil değdirmek” manası yanında taşıdığı “güneş yakmak, eritmek” anlamında da kendini gösterir (Öner, 2009, s. 326). Nitekim Eski Türkçedeki (*yal-ım*) > *yalım*, (*yal-t*) > *yalt* (Clauson, 1972, s. 328) sözcükleri güneş ışınlarıyla aşınıp pürüzlerinden sıyrılarak dik ve düz hâle gelen sarp, yalçın kaya için kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 945-946; Wilkens, 2021, s. 857). Eski Türkçede, *yal-* fiilinde “sıyırmak” anlamının en açık gözlemlendiği türevler ise (*yal-ın-*) > *yalın-* “-fazlalıklardan sıyrırlıp- soyunmak” (Clauson, 1972, s. 931) ve (*yal-ıng*) > *yalıng* “-üzerindekiler sıyrılmış, çıplak, yalın” (Clauson, 1972, s. 929) sözcükleridir. Sonuç olarak, başlangıçta “yanmak” anlamındayken yanan nesnelerin yüzeyindeki aşınmadan ötürü “sıyrılmak/sıyırmak” gibi manalar kazanan *yal-* fiilinin, buradan “yalamak” anlamına geçiş yaptığını ifade edebiliriz. TT’nde üzeri düzleşmiş, dişleri aşınmış (*vida*, *cıvata* vb.) için (*yala-ma*) > *yalama* denilmesi (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 2114) bu geçişin çarpıcı göstergelerindedir. Zira *vida* türü nesnelerin gireceği yuvayı sıyırpıp tutunamamaları, *yalama* olmalarına yol açar.

Etimolojik değerlendirmelerde “ateş ve ışık saçmak” anlamındaki saymaca bir **ya-* kökünden (Clauson, 1972, s. 918; Erdal, 1991, s. 690; Özkan, 2003, s. 159; Stachowski, 1984, s. 155; Tekin, 1976, s. 318) geldiği üzerinde uzlaşı bulunan (**ya-l-*) > *yal-* “sıyırmak, yalamak”, *yalga-* “yalamak” ile aynı semantik arka plana sahiptir. *yal-*’ın “sıyırmak, yalamak”, konuşmayı ikna edici kılmak amacıyla sözün vurgusuna, tonuna, ezgisine ve hızına yön vermek üzere gerçekleştirilen damaklar ile dudakları *yalama* eylemini karşılaması, *yala* “çarpıtılmış söz, iftira” sözcüğünün türetilmesini sağlamıştır. Bu türetimde, *yal-* “sıyırmak, yalamak” fiiline zarf-fiil kökenli olduğu anlaşılan fiilden isim yapan *-A* eki (Tekin, 2000, s. 90; Gabain, 2000, s. 51; Erdal, 1991, s. 40) getirilmiştir. Öne sürülen türetimin yolundaki en büyük engel ise Eski Türkçede yalnızca DLT’de tanıklanan *yala-* “suçlamak, itham etmek, iftira atmak” fiilidir (Clauson, 1972, s. 919; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 385). Clauson’un tek örnek (hapaks) olduğunu belirttiği *yala-*’ın, DLT’de *yalal-* “suçlanmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 383) ve *yalaş-* “karşılıklı suçlamak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 381) gibi türevleri bulunur. Ancak “iftira atmak, suçlamak” anlamındaki bu fiil, Uygur çağında *yalala-* biçimindedir (Wilkens, 2021, s. 856). Fiil, *yalala-* şeklinde Türkçeden Moğolcaya da geçmiş, bu dilde “suçlamak, suç yüklemek, dava açmak” gibi anlamlarda kullanılmıştır (Lessing, 2003, s. 680). Bunların yanında Eski Türkçenin pek

çok özelliğini yansıtan Tuv. T.’ndeki *yalalakçı* “itham eden suçlayan” sözü de (Arikoğlu ve Kuular, 2003, s. 117) *yalala-*’tan gelir. Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesindeki ses olaylarını açıklarken hece yutumunu (haploloji) “Genellikle benzer sesli hecelerden birinin telaffuz veya değişik sebeplerle düşmesi, yutulması” (Hacıeminoğlu, 2008, s. 10) şeklinde tanımlar. Dolayısıyla DLT’de nakledilen *yala-* “suçlamak, iftira etmek” fiilini, Eski Türkçede aynı anlamda kullanılan *yalala-*’ın hece yutumuna uğramış hali olarak kabul etmek gerekir.

Buraya kadar öne sürülen görüşleri maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

a. Eski Türkçede *yala* “iftira” ve *yalgan* ~ *yalan* aynı kökten gelen sözcüklerdir.

b. *Yala(n)mak*, konuşmayı etkileyici kılmak için başvuru fizyolojik bir davranışken konuşarak muhatabının aklını çelmeye karşılık genel *yala* ve *yalgan* ~ *yalan* sözcüklerinin türetimine kaynaklık etmiştir.

c. Her iki sözcük de “ateş saçmak” anlamındaki saymaca bir **ya-* köküne dayanır.

ç. **ya-* “ateş saçmak” fiili, ateşin nesnelerin yüzeylerinde meydana getirdiği aşınmadan ötürü önce “sıyrmak” sonra “yalamak” anlamı kazanan (*ya-l-*) > *yal-* fiilini doğurmuştur.

d. *yala* sözcüğü, *yal-* “yalamak” tabanına *-A* fiilden isim yapma eki getirilerek türetilmiştir.

e. Batı Türkçesinde *yalan* biçiminde görülen *yalgan* sözcüğü ise Eski Türkçede “yalamak” anlamında bulunan *yalga-* fiiline *-n* fiilden isim yapma eki getirilerek oluşturulmuştur.

f. *yalgan* ~ *yalan*’a kaynaklık eden *yalga-* “yalamak” fiili de *yal-*’tan “*yalan*(n)mak” gelir.

g. (**ya-l-ga-*) > *yalga-*, *yal-*’a Eski Türkçede pekiştirme ve ettirgenlik işleviyle fiiller yapan *-GA-* eki getirilerek üretilmiş olmalıdır (Taş, 2009, s. 175; Tekin, 2003, s. 338)². Benzer bir süreci *tat-* “tatmak” ve *tatga-* arasında gözlemek mümkündür.

² *-GA-* eki, Eski Türkçede fiilden isim yapan *-(X)g* ve isimden fiil yapan *+A-* eklerinin birleşip kalıplaşmasından doğmuş olmalıdır. Bu birleşim, kalıplaşma derecesinde görülmediğinde *yalga-* ile ilgili şöyle bir açıklama yapmak mümkündür: *yal-*’a önce Eski Türkçede fiilden isim yapan *-(t)g* eki getirilerek *yalg* üretilmiş, ardından bu tabana isimden fiil yapan *+a-* eki getirilerek erişilen (*yal-(t)g+a-*) > *yalga-*, vurgusuz orta hece dar ünlüsünün düşmesi sonucu *yalga-*’a evrilmiştir.

Sonuç

Türkçedeki *yala* “iftira” ve *yalgan* ~ *yalan* sözcükleri, dili ve damağı ıslatmak suretiyle konuşmayı akıcılaştırıp söze çekicilik kazandırmak için başvurulan “yalamak” eylemine dayanır. Her iki sözcük de saymaca **ya-* “ateş saçmak” kökünden türeyerek “yalamak” anlamını kazanan *yal-* fiiline dayanmaktadır.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declare no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

Alt. T.	Altay Türkçesi
Azb. T.	Azerbaycan Türkçesi
Bşk. T.	Başkurt Türkçesi
C	Cilt
çev.	Çeviren
DLT	<i>Dîvânu Lugâti't Türk</i>
Hak. T.	Hakas Türkçesi
haz.	Hazırlayan
Kaz. T.	Kazak Türkçesi
Kır. T.	Kırgız Türkçesi
KTat. T.	Kazan Tatar Türkçesi
Kum. T.	Kumuk Türkçesi
OT.	Old Turkish
Özb. T.	Özbek Türkçesi
s.	Sayfa
Tat. T.	Tatar Türkçesi
TİEM	Türk İslam Eserleri Müzesi

Trkm. T.	Türkmen Türkçesi
TT	Türkiye Türkçesi
Tuv. T.	Tuva Türkçesi
vd.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
Yak. T.	Yakut Türkçesi
YUyg. T.	Yeni Uygur Türkçesi

Kaynakça

- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig: I Metin*. Türk Dil Kurumu.
- Arat, R. R. (2003). *Kutadgu Bilig: II Çeviri*. Türk Tarih Kurumu.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekle Hakasça-Türkçe sözlük*. Akçağ.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (1997a). *Nāşirü'd-dīn bin Burhānū'd-dīn Rabgūzī Kışaşü'l-Enbiyā (Peygamber kıssaları): I Giriş - metin-tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (1997b). *Nāşirü'd-dīn bin Burhānū'd-dīn Rabgūzī Kışaşü'l-Enbiyā (peygamber kıssaları): II Dizin*. Türk Dil Kurumu.
- Bamatova, Z. Z. (1969). *Kumıksko-Russkiy slovar*. İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Boeschoten, H. (2022). *A dictionary of early middle Turkic* (J. O'Kane, Ed.). Brill.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*. Brill.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon.
- Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk yedinci kitap Berlin Bilimler Akademisindeki metin parçaları karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamalar, dizin*. Karahan.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen I-IV*. Franz Steiner.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvānu Lugâti 't-Türk: giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B., Aliyev, A. M., Şayhulov, A., Kajıbek, E. Z., Uulu, K. K., Yusuf, B., Göklenov, C., Mahpir, V. U. ve Çeçenov, A. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I-II*. Kültür Bakanlığı.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation a functional approach to the lexicon, Vol. I-II*. Otto Harrassowitz.
- Fasmer, M. (1987). *Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka* (C 4). Progress.

- Gabain, A. V. (2000). *Eski Türkçenin grameri* (M. Akalın, Çev.; 3. bs.). Türk Dil Kurumu. (Orijinal çalışma basım tarihi 1974).
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I-II*. Türk Dil Kurumu.
- Hacieminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Harrison, K. D. ve Anderson, G. D. S. (2002). *Tuvan-English, English-Tuvan dictionary*. Peçat Ofsetnaya.
- Kanar, M. (2012). *Arapça -Türkçe sözlük*. Say.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Karaman, A. (2022). *Eski Türkçede ikilemeler*. Türk Dil Kurumu.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Akçağ.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2012). *Günümüz Tuva Türkçesi (giriş-dil özellikleri-metinler-söz dizini)* (Tez No. 308726) [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TİEM-73 1v-235v/2) giriş-inceleme-metin-dizin* (Tez No. 141355) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Küçük, M. (2001). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesi (inceleme-metin-dizin)* (Tez No. 100016) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Lessing, F. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük I-II* (G. Karaağaç, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Levitskaya, L. S. (1989). *Etimologičeskiy slovar' Tyurkskiy yazıkov. obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na bukvi "Dž", "Ž", "J"*. Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R., ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*. İzdatel'stvo Nauka.
- Naskali Gürsoy, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük N. A. Baskakov ile T. M. Toşçakova'nın Oyrotsko-Russkiy slovar'ından genişletilmiş*. Türk Dil Kurumu.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü* (İ. Kurban, Çev.). Türk Dil Kurumu. (Orijinal çalışma basım tarihi 1968).
- Nişanyan, S. (2009). *Sözlerin soyağacı -çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü-*. Everest.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Özkan, F. (2003). Yıldırım, yıldız, alev, alaz, yalaz, ışın ve ışık kelimeleri nereden geliyor? *Bilig*, 27, 157-179.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.

- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Róna-Tas, A., & Berta, Á. (2011). *West old Turkic: Turkic loanwords in Hungarian I-II*. Harrassowitz.
- Sevortyan, A. V., & Levitskaya, L. S. (1974-2000). *Etimologičeskiy slovar Tyurkskiy yazıkov I-VI*. Akademiya Nauk.
- Stachowski, M. (1984) Zum Turkischen yıldırım ‘Blitz’. *Ural-Altäische Jahrbücher*, 56, 154-155.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Ksiegarnia Akademicka.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. Türk Dil Kurumu.
- Şimşek, Y. (2019). *Harezm Türkçesi Kur’ân tercümesi (Meşhed nüshası [293. No.], giriş-metin-dizin) (C I-II)*. Akçağ.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig’de söz yapımı*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca metinler II. Maytrısimit Burkancuların mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidaî bir dram (Burkancılığın Vaibhâşika tarikatine ait bir eserin Uygurcası)*. Sevinç Matbaası.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının köşesi*. Simurg.
- Tekin, T. (1997). *Türkoloji eleştirileri*. Simurg.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi grameri*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.
- Tekin, T. (2003). *Makaleler I Altayistik* (E. Yılmaz ve N. Demir, Haz.). Grafiker.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmence Türkçe sözlük*. Simurg.
- Tietze, A. (2021). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı 7, T-Z* (E. Yılmaz ve N. Demir, Ed.). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Türkiye’de halk ağızlarından derleme sözlüğü XI, U-Z*. Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu. (1996). *Tanıklarıyla tarama sözlüğü VI*. Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur’an tercümesi (TİEM 235v/3 – 450r/7) giriş-metin-inceleme-analitik dizin* (Tez No. 144348) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Harezm-Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Kitabevi.
- Vámbergy, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*. F. A. Brockhaus.

- Wilkens, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā, Teil 1-2-3*. Brepols.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch-Deutsch-Türkisch. Eski Uygurcanın el sözlüğü. Eski Uygurca–Almanca–Türkçe*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız sözlüğü I-II* (A. Taymas, Çev.). Türk Dil Kurumu. (Orijinal çalışma basım tarihi 1940).
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb giriş, dil özellikleri, metin, indeks*. Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

The word *yala*, which means “to slander, accusation, rumor, incrimination” in old Turkish (OT.), expresses unreality just like the word *yalan* in modern Turkish. These words have been used interchangeably in texts belonging to different years and periods due to the similarity in their meanings. The phonetic and semantic similarities detected in the spreading areas of the Turkish language suggest that the words *yala* and *yalgan~yalan* come from a common root. So, in the etymological evaluations made up to now, the semantic relationship between the words *yala* and *yalgan~yalan* has been frequently mentioned.

The word *yala* was based on the nominal verb **yal-* by Şinasi Tekin. This verb is also based on the nominal verb **ya-*, which means “to lie” according to him. András Róna-Tas and Árpád Berta, on the other hand, mention the nominal base **yal*, meaning “to lie”. Şinasi Tekin’s thought is open to criticism in terms of primary long vowels in OT. We do not encounter any data that the nominal name **yal*, which András Róna-Tas and Árpád Berta claim to be the root of the word *yala*, overlaps with the OT. meaning of “to lie”.

Many opinions have been put forward about the etymology of the word *yalgan~yalan*. Vámbéry claimed that the word was transformed from *yalıng*. Based on the data in contemporary dialects, Räsänen refers to the verb *yalga-*, which means “to bind, to add”. According to András Róna-Tas and Árpád Berta, the verb *yala-* “to accuse unjustly” is the origin of the word *yalgan~yalan*. These two researchers think that the source of the verb *yala-* is the nominal **yal* noun and they claim that the meaning of this main root is “to lie”. Nişanyan thought that the roof of *yalgan~yalan* was **yalıg* “language?”. While Brockelmann, Clauson, Levitskaya, Tekin, Gülensoy, Tietze and Stachowski based the verb *yalgan ~ yalan* on a nominal base **yal-*, which they gave the meaning “to betray”, Şinasi Tekin takes this verb **yal-* further back, mentioning a nominal root **ya-* meaning “to lie”.

The formula *yalıng* “simple” > *yalan* assumed by Vámbéry is not possible in terms of Turkish phonetics. Because the word was in the form of *yalgan* in OT. and the /g/ sound in the middle of the word was dropped by the Oghuzs centuries later. The relationship between the verb *yalga-* meaning “to tie” and *yalgan~yalan* brought up by Räsänen, is periodically contrary to the diversification of meaning in the Turkish vocabulary. Because it isn’t correct to associate *yalgan~yalan*, which is frequently encountered in OT., with *yalga*, which does not appear with the meaning of “to tie, to add” in any of the old dialects. The word *yalga* should be considered as specific to modern dialects.

No data on the **yalıg* “language?” pointed out by Nişanyan could be found in the areas of development and spread of Turkish. Similarly, there is no data that the name **yal*, which András Róna-Tas and Árpád Berta show as the root of the word, is used with the meaning “to lie”.

In fact, considering the fact that the suffix *-gan* makes an adjective, it makes sense to base the old Turkish word *yalgan~yalan* on a nominal verb **yal-*. In the first place, it is tempting to make a semantic interpretation by going from the whole to the parts.

Indeed, many researchers have done so. However, since this point of view is based on assumptions, it needs to be proven.

Considering the reasons listed above and using concrete data, a new explanation should be made about the words *yala* and *yalgan~yalan*. When we look at the old Uighur Turkish texts, it is seen that the Turks have established a conceptual link between the act of licking and the effectiveness of speech in interpersonal communication. Because licking provides control of emphasis, intonation, melody and speed of the word. For this reason, the verb *yalga-*, whose original meaning is “to lick” in OT., means “to trick, to lie” in the texts of the Harezmi period. There is a similar situation in the Western Turkish, which transforms the verb *yalga-* into *yala-* with a phonetic change. In the Bursa copy, which is one of the first Qur’an translations written in old Oghuz Turkish, the verb (*yala-n-dur-*)> *yalandur-* derived from *yala-* is used to mean “to lie, to fake up”.

So, it is obvious that the word *yalgan* “to lie” in OT. is based on the verb *yalga-*. This verb meaning “to lick” was added by the suffix -n, which is a noun making suffix from the verb, and thus the meaning of “deceitful word” was formed. The word *yalgan* “to lie” in OT. is morphologically and semantically related to *yalga-* “to lick” as well as *yala* “to slander”. The licking of palate and lips directs the emphasis, intonation, melody and speed of speech. According to the intralingual world view of Turkish, this direction ensures that the word is removed from reality, as mentioned in the word *yalgan* before. In this case the words *yala* and *yalgan* must be based on a common root. In our opinion, *yal-* is the common root, which originally meant “to burn” in OT., but also means “to lick” in some texts. The verb *yal-* is based on a nominal root **ya-* “to throw fire”. **Ya-*, firstly due to abrasion caused by the fire on the surface of the objects, has expanded to the meaning of “scraping” and then “to lick” and has become (*ya-l-*)> *yal-*. Finally, the noun *yala* “to slander” is derived by adding the suffix -A, which derives a noun from the verb, to *yal-* “to lick”.

So the word *yalgan~yalan* is derived from the verb *yalga-* “to lick” and the verb *yalga-* is derived from the verb *yal-* “to lick”. The verb (**ya-l-ga-*)> *yalga-* must have been produced by adding the suffix -GA-, which derives verbs of reinforcement and causation in OT., to the verb *yal-*.

